

SZENT TEKLA FÜLBEBVALÓJA: „ΟΥΡΕΡΑΣΣΑ”

Jelen tanulmányunk módszertani szempontból egyfajta problémafelvető írásnak tekinthető, amelynek tárgyát a címben szereplő ΟΥΡΕΡΑΣΣΑ főnév etimológiai vizsgálata képezi.

A kérdéses ószláv terminus – mint kifejezetten érdekes átvétel – a *Szent Tekla-legenda* olvasatában keltette fel figyelmünket.

Szent Tekla a hagyomány szerint az első nő volt, aki a keresztény hitéért vértanúhalált halt. Szenvedéstörténetét az egyik legelterjedtebb apokrif apostoli életrajz, a *Pál cselekedetei* c. (*Acta Pauli, Praxeisz Paulu*, II. sz.) – Pál apostol utazásait és térítő tevékenységét bemutató – írás örökölte meg.

A szépséges Tekla előkelő ikóniai családból származott, s a városba látogató és Krisztus igéjét hirdető Pál apostol tanításának hatására elhagyta földi völegényét, hogy Jézus szűz jegyesévé válhasson. Miután családja a keresztény hittől eltéríteni nem tudta, máglyahalálra ítélték, az apostolt pedig száműzték a városból. Tekla azonban mind a máglyahalált, mind pedig a vádállatok elé vetését túlélte és csatlakozott Pálhoz, s útitársának szegődve osztozott az apostol szenvedéseiben (Vanyó 1980: 200), hirdette Krisztus tanítását, sokakat a keresztény hitre vezetve (Szikszai 1996: 77–86).

Szent Tekla a kisázsiai Szeleukia lakossága körében – mint a város patrónusa – a legrégebb időktől (III–IV. sz.) kezdve kivételes tiszteletnek örvendett, de más, ún. harcos szentektől (pl. Szent Demeter, vagy Szent György) eltérően kultusza erősen lokális jellegű maradt (Sántha 1943: 44). Neve azonban elválaszthatatlanul összeforrt Szent Pál apostoléval, amit az is mutat, hogy a szűz mártírt az egyházi terminológiában a „társapostol” titulussal is illetik.

Az ókeresztény irodalom Szent Tekla legendája helyet kapott mind a bizánci, mind pedig a latin irodalomban (l. *Legenda Aurea*). A szláv életrajz a görög hagyományon alapul.

A fentebb említett *Szent Tekla-legendát* ma a szentpétervári Szaltikov-Scsedrin Könyvtárban a № Порог. 63. jelzet alatt őrzik. Az óorosz nyelvemlék kiadása I. I. Szeznyevszkij (1863) nevéhez fűződik, míg az első bolgár kiadás I. N. Momcsilovhoz köthető (1865). A kézirat első ismertetését V. Jagić 1882-ben közölte, a részletes paleográfiai, fonetikai és morfológiai elemzés H. Tóth Imre munkája (X. Tor 1976). Az összesen 2 pergamenlappból álló életrajztöredék feltehetően egy nagyobb gyűjtemény részét képezte. Az igen korai, XI. századra datál-

ható kézirat a *Tekla-legenda* egyik legrégebbi ismert szövege, amely rendkívül sajátos grafikával és helyesírással rendelkezik (l. Uo., 243–250).

Az **УЦЕРАСА** főnév a nyelvemlék *Ia* lapján olvasható a következő alakban: **УЦЕРАСА | УЦЕРАСА ДЪКОЗДОНЪНЪ**. Maga a terminus egy viszonylag gyakran előforduló alak. A klasszikus ószláv és egyházi szláv szótárakban, pl. *Slovník Jazyka Staroslověnského* (Slovník: 677); *Szótár-index* (1995: 417); *Miklosich Lexikon* (Lexikon: 1064), valamint az orosz etimológiai szótárban (l. ЭСРЯ: IV, 170) is megtalálható, több nyelvemlékben való előfordulására utalva (pl. *Szvjatoszlavgyűjtemény* (1073, 1076), *Pál és Tekla cselekedetei* stb.). Figyelmet érdemel azonban az a tény, hogy kizárólag az óorosz, ill. az orosz egyházi szláv nyelvemlékekben fellelhető formáról van szó.

Az **УЦЕРАСА**, **-Ѧ** (**УЦЕРАСА**, **-Ѧ**) a hímnemű *-jő*-tövű főnevekhez tartozik, jelentése 'fülbegaló, fülkarika' (gr. *ἐνώτιον*, lat. *inauris*, or. *cépyza* (ma nőnemű), *кpyжок*, bg. *обеца*). Minden kétséget kizáróan az ógermán nyelvből került szláv átvételre. Egyes kutatók feltételezése szerint a jövevényszó a középfelnémet *ôsering* 'fül' szóból származik, de ez nem ad magyarázatot a szláv alakban megjelenő nazálisra (*-ѣ(d)zъ*) (ЭСРЯ: IV, 171). Valószínűbbnek tűnik a balkáni gót nyelvből történő átvétel, ahol egy **ausahriggs* (esetleg **aushiriggs*) alapformát feltételezhetünk (Braune 1909: 55), amelynek jelentése 'fülbegaló'.

A feltételezett alapfőnév **ausô* 'fül' (Uo., 55), valamint a **hriggs* 'karika, kör' alakok összetétele (**ausa* + **hriggs*).

Érdekes jelenségként figyelhető meg, hogy a szláv átvétel során a balkáni gót szóösszetételt a szláv másolók nem összetett szónak vélhették, ezért lehetséges az a magyarázat, miszerint tagolás nélkül, egy logikai-grammatikai egységként kezelve adaptálták, így nem fedezhető fel a szláv alakban a tükörfordítás technikája.

A rekonstruált gót főnév **hriggs* tagjának átvételében (**-РАЗЪ/РАСА**) tökéletesen rekonstruálhatók a szláv hangfejlődési tendenciák. A szókezdő hehezet(?), valamint a szóvégi *s* is lekopott a szláv alakban. A gót *g* egyfajta „gutturális nazálisnak” tekinthető – *n* + *g*: pl. *lagg* 'lang', *briggen* 'bringen' (Uo., 33–34), így ez magyarázatot ad a szláv alakban megjelenő elől képzett nazálisra (*-i* + *-n* > *-ѣ*, zárt szótagban). A progresszív irányú, III. szláv palatalizáció értelmében a veláris *g* az előtte lévő nazális asszimiláló hatására *dz'* > *z'*-t eredményezett. Ugyanezen analógia ismert példái az ósszlávban a **kъnēg-* (< ógerm. **kuningaz*) > ósszl. **kъnēdz'ъ* > ószl. > **КЪНАСА**, ill. a **pēnēg-* (< ógerm. **penningaz*) > ósszl. **pēnēdz'ъ* > ószl. **ПЪНАСА**. (Meg kell jegyeznünk, hogy a kései germán kölcsönzésekben azonban már hiányzik ez a folyamat, mert az átvétel idejére az *ѣ* már elvesztette a *g*-re gyakorolt asszimiláló (palatalizáló) hatását.) Érdekességként megemlítenénk, hogy a magyar nyelv szláv jövevényszavai között mindkét utóbb említett főnév megtalálható: *kenéz*, *pénz*.

A feltételezett gót alak **ausō* tagjának átvétele (оуце) még érdekesebb képet mutat. Az *-s*-tövű semlegesnemű főnév Npl alakjában (**ausa-*) a szláv talajon az átvételben a diftongus szabályszerű monoftongizációja figyelhető meg (**au* > késői ősszl. **u* > ószl. *-ou*). Ugyanakkor igen szembeötlő, hogy az etimológiailag indokolt változások mellett az ősszláv nyelv hangrendszerének egyik legrégebbi hangfejlődési tendenciája, az ún. *iurk*-szabály nem érvényesül a példánkban. Az *s* előtti *u* hatására nem következett be az *s* > *ch* változás. Így a szláv tükörfordítás lehetőségét figyelmen kívül hagyva (ősszl. **auchā* > ószl. оухо) az átvétel során a balkáni gót alak *s*-ét megőrizve, változatlan formában rögzült a szláv szóban.

Példánk etimológiai elemzése alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az óbolgár terminológiába bekerülő ógermán eredetű jövevényszó (оуце-рѣкъ) több megválaszolatlan kérdést hagy maga után. A másolók a terminus megalkotásánál miért tekintették a szót egy egységnek? Miért nem éltek a saját nyelvük kínálta előnnyel, hogy a szlávban honos alakok felhasználásával hozzanak létre új szóformát? És végezetül: miért csak az óbolgár irodalom orosz redakciójában jelenik meg az elemzett forma? A kérdések kielégítő megválaszolására azonban további hasonló példák felkutatására és elemzésre lenne szükség.

IRODALOM

- Braune, W. 1909, *Gotische Grammatik*. Halle a. S.: M. Niemeyer.
- Lexicon – Miklosich, F., *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller, 1862–1865.
- Sántha, Gy. 1943, *Harcos szentek bizánci legendái*. Budapest: Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetemi Görög Filológiai Intézet.
- Slovník – Hauptová, Z. (főszerk.), *Slovník Jazyka Staroslověnského: Lexicon Linguae Palaeoslovenicae 46*. Praha: Euroslavica, 1993.
- Szikszai, Gy. 1996, *Mártírok oszlopa*. Budapest: Harmat Kiadó.
- Szótár-index az óbolgár nyelv XI–XII. századi orosz másolatú emlékeihez III/2*. Szeged: JATE.
- Vanyó, L. 1980, *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Budapest: Szent István Társulat.
- X. Тот, И. 1976, Жизнь Феклы. *Studia Slavica Hung.* XXII. Budapest, 233–270.
- Словарь-индекс
ЭСРЯ – Фасмер, М., *Этимологический словарь русского языка, IV*. Москва: Прогресс, 1973.